

ĐẤT NƯỚC - NHÂN VẬT

TƯỢNG LỘ THIÊN Ở VIỆT NAM CỦA NHÀ ĐIÊU KHẮC LÊ THÀNH NHƠN

Phanxipang*

Lê Thành Nhơn trên đồi Vọng
Cảnh, Huế, năm 1972.
Ảnh: Đinh Cường.

Lê Thành Nhơn chào đời ngày 17/10/1940 nhằm 17 tháng 9 năm Canh Thìn tại phường Phú Cường, thị xã Thủ Dầu Một, tỉnh Bình Dương. Cha là ông Lê Văn Nguyễn. Mẹ là bà Chung Thị Duyên, người Việt gốc Chăm lai Hoa. Thuở học sinh học Trường Trung học tư thực Nguyễn Trãi ở Thủ Dầu Một, Lê Thành Nhơn từng được thụ giáo quý thầy Phạm Đình Hộ tức nhạc sĩ Lê Thương, Dư Văn Tâm tức nhà thơ Thanh Tâm Tuyền, Phạm Duy Nhượng, là con của nhà văn Phạm Duy Tồn và là anh của nhạc sĩ Phạm Duy.

Đam mê nghệ thuật tạo hình, Lê Thành Nhơn theo học ngành hội họa tại Trường Mỹ nghệ thực hành Bình Dương, rồi thi đỗ vào Trường Cao đẳng Mỹ thuật Sài Gòn vào năm 1961. Một người thầy dạy tạc tượng mà Lê Thành Nhơn rất kính nể là thầy Lê Ngọc Huệ. Tốt nghiệp thủ khoa ngành điêu khắc năm 1964, Lê Thành Nhơn quay về Trường Mỹ nghệ thực hành Bình Dương để giảng huấn. Tháng 3/1966, anh bị động viên, đến tháng 6/1970 được giải ngũ. Sau đó, Lê Thành Nhơn giảng dạy tại Trường Cao đẳng Mỹ thuật Sài Gòn, lại được mời thỉnh giảng tại Trường Cao đẳng Mỹ thuật Huế và Đại học Cộng đồng Duyên Hải Nha Trang. Dạy nhiều nơi, song Lê Thành Nhơn vẫn dành thời gian sáng tác. Những tác phẩm nổi bật của anh vào thời kỳ này chính là các tượng đạt kích cỡ khá đồ sộ, tiêu biểu nhất là tượng đồng chân dung chí sĩ *Phan Bội Châu* được thực hiện và đặt tại Huế.

Cuối tháng 4/1975, Lê Thành Nhơn cùng gia đình đến đảo Guam (Hoa Kỳ) nơi miền tây Thái Bình Dương, rồi sang Úc định cư vào tháng 9 cùng năm. Để mưu sinh, anh phải làm nghề sơn ô tô tại hãng Toyota, đoạn bán vé xe điện. Năm 1986, Lê Thành Nhơn được mời dạy kiến trúc tại Viện Công nghệ Hoàng gia tức Đại học RMIT ở thành phố Melbourne, bang Victoria, Úc. Năm 1987, anh mở Trung tâm Bình Dương Ceramic chuyên sản xuất các tác phẩm nghệ thuật bằng gốm. Đọc bình *Hai Bà Trưng* bằng gốm, cao 87cm, đường kính 96cm, được nữ tiến sĩ Huỳnh Bội Trân ngợi khen “là một bản hùng ca đầy hào khí bằng hình ảnh, khối và màu sắc” qua

* Nhà báo, Tuần san *Thế giới mới*.

bài “Lê Thành Nhơn trong Diaspora Việt Nam”, đăng trên tạp chí *Văn* 72 (12/2002), số đặc biệt *Chia tay họa sĩ-điều khắc gia Lê Thành Nhơn*.

Tháng 12/1998, tại Melbourne, Lê Thành Nhơn mở triển lãm *Eden*⁽¹⁾ giới thiệu 30 bức tranh sơn dầu. Tháng 1/2000, tại cảng thị Sydney thuộc bang New South Wales, Lê Thành Nhơn tổ chức cuộc trưng bày tác phẩm hội họa *Giao hưởng của âm và sắc*.

Bird of Paradise / Chim thiên đường.
Tranh sơn dầu: Lê Thành Nhơn

Tác phẩm hội họa của Lê Thành Nhơn mang nhiều kích thước, trong đó có lắm bức rất to - như bức sơn dầu *Nước tôi, dân tôi* dài 7m; hoặc bộ *Four Elements/Tứ đại* gồm 4 bức sơn dầu *Wind, Fire, Water, and Earth/Đất, Nước, Gió, Lửa*, mỗi bức cao 2m và dài 6m. Soạn bài “Lê Thành Nhơn: một nghệ sĩ lớn” đăng trên tạp chí *Văn* số 72, nhạc sĩ Hoàng Ngọc Tuấn ghi nhận: “Cuối năm 1999, anh đi Monaco⁽²⁾ ba tháng, và ở đó anh đã hoàn thành tác phẩm hoành tráng *Bài ca của Đá và Ô-liu*, một bố cục dài 130m, kết hợp 4 ngàn tấn đá và những rễ cây ô-liu⁽³⁾ già hơn 300 năm.”

Một số tác phẩm điêu khắc do Lê Thành Nhơn tạc ở hải ngoại được giới

yêu chuộng nghệ thuật thị giác biết tới, như pho tượng đồng *Chân dung nhà khoa học Phillip Law* trưng bày tại Đại học Monash ở Melbourne và Đại học Tasmania ở bang Tasmania, tượng đồng *Joy/Niềm hân hoan* cao 3m dựng trước sân trường Đại học Monash, tượng đồng *Do not abandon me, Freedom!/Hỡi Tự do! Đừng bỏ tôi* bày tại trụ sở Câu lạc bộ Mekong ở Sydney v.v...

Cả những phác thảo của Lê Thành Nhơn - chẳng hạn bộ tranh bút chì *Minh họa Truyện Kiều* và bộ tượng thạch cao *Birth, Old Age, Sickness, and Death/Sinh, Lão, Bệnh, Tử* - cũng khiến lắm nhà phê bình nhận định là những “kiệt tác”.

Chuẩn bị về thăm quê hương, đồng thời tham gia Trại sáng tác điêu khắc quốc tế nhân dịp Festival Huế 2002, kết hợp dạy mấy chuyên đề về điêu khắc tại Đại học Nghệ thuật Huế và Đại học Mỹ thuật TP Hồ Chí Minh, thì Lê Thành Nhơn ngã bệnh. Ấy là tháng 2/2002. Bác sĩ khám nghiệm rồi thông báo kết quả Lê Thành Nhơn bị ung thư gan giai đoạn cuối. 16 giờ 30 chiều thứ hai 4/11/2002, nhằm 30 tháng 9 năm Nhâm Ngọ, trong bệnh viện Royal Melbourne, Lê Thành Nhơn ly trần.

Hiện ở Úc, Lê Thành Nhơn còn vợ là bà Huỳnh Thị Vĩnh Hương cùng 4 con, 2 trai là Lê Trung Hưng (tức danh hài Hưng Lee thường xuất hiện trên các show truyền hình Úc) và Lê Trọng Hiền; 2 gái là Lê Thiên Hương và Lê Thiên Hằng.

Bài này trân trọng giới thiệu những pho tượng lộ thiên của Lê Thành Nhơn đang hiện hữu tại đất nước Việt Nam.

Tượng đồng Phan Bội Châu tại Huế

Lê Thành Nhơn tác tượng *Phan Bội Châu* tại Trường Cao đẳng Mỹ thuật Huế năm 1973.

Tượng *Phan Bội Châu* hiện nay tại Bến Ngự. Ảnh: Phanxipăng

Năm 1973, một góc khuôn viên Trường Cao đẳng Mỹ thuật Huế - vốn là phủ Nội Vụ của vương triều Nguyễn trong Đại Nội - bỗng xuất hiện cái chòi lợp tôn che khối đất sét cao 4,5m, ngang 5m, rộng 6m. Từng ngày, qua bàn tay tài hoa của điêu khắc gia Lê Thành Nhơn, khối đất công kênh xù xì nặng những 20 tấn kia được chuyển dần ra nhân dạng chí sĩ Phan Bội Châu.

Bên cạnh Lê Thành Nhơn lúc ấy có các họa sĩ Vĩnh Phối (Giám đốc Trường Cao đẳng Mỹ thuật Huế), Phạm Đăng Trí, Đinh Cường, Tôn Thất Văn, Đỗ Kỳ Hoàng, Hồ Hoàng Đài, Lê Hữu Nguyên; các điêu khắc gia Trương Đình Quế, Trương Đình Ý; các nhạc sĩ Trịnh Công Sơn, Lê Gia Phàm, Nguyễn Thanh Ty; các ca sĩ Khánh Ly, Thu Cúc; dịch giả Bửu Ý; nhà thơ Phạm Nhuận v.v... Thân nhân của cụ Phan thường xuyên đến thăm pho tượng trong quá trình chế tác. Trần Viết Ngạc, nhà giáo giảng dạy lịch sử tại Trường Đại học Sư phạm Huế là người nghiên cứu về Phan Bội Châu - đã luôn giúp cho Lê Thành Nhơn nhiều tư liệu cùng ý kiến hữu ích. Trả lời phỏng vấn báo chí vào dịp cuối năm 1998 tại Úc, Lê Thành Nhơn còn nhắc đến những người khác đã góp công sức vào việc tác thành pho tượng *Phan Bội Châu* như kỹ sư Hồ Đăng Lễ cùng phu nhân Hoàng Thị Dạ Thảo, luật sư Phan Duy Tuệ và Phó thủ tướng Phan Quang Đán. Trợ thủ cho Lê Thành Nhơn tác tượng chân dung *Phan Bội Châu* có các sinh viên điêu khắc.

Khuôn mặt Phan Bội Châu được tái tạo bằng những mảng khối đặc trưng. Vầng trán rộng thông minh, uyên áo. Đôi mắt sáng quắc đầy khí tiết với cặp lông mày nhúu ưu tư vì nước, vì dân. Tượng cắt ngang nửa chòm râu rậm, tạo thế cương nghị đầy thú vị. Tuy nhiên, cần phục dựng tóc tai Việt Kiều⁽⁴⁾ thế nào? Suy nghĩ và bàn bạc hồi lâu, Lê

sáng quắc đầy khí tiết với cặp lông mày nhúu ưu tư vì nước, vì dân. Tượng cắt ngang nửa chòm râu rậm, tạo thế cương nghị đầy thú vị. Tuy nhiên, cần phục dựng tóc tai Việt Kiều⁽⁴⁾ thế nào? Suy nghĩ và bàn bạc hồi lâu, Lê

Thành Nhơn quyết định thay những chi tiết đó bằng loạt đắp nổi diễn tả hình ảnh nhân dân bao đời đoàn kết quyết bứt tung xiềng xích.

Xối máu nóng rửa vết nhơ nô lệ!⁽⁵⁾

Câu thơ hùng tráng đó của Sào Nam,⁽⁴⁾ theo dự định, sẽ được trở lồi đằng sau pho tượng. Thế nhưng, do sự can thiệp của Tổng trưởng Văn hóa và Thanh niên lúc bấy giờ là ông Hoàng Đức Nhã, dòng thơ khí phách kia đã thay bằng các hàng chữ:

Phan Bội Châu

1867-1940

Thực hiện tại Huế ngày 24 tháng Chạp năm Quý Sửu

Ủy ban dựng tượng danh nhân Việt Nam

1974

Cũng theo dự định, tượng *Phan Bội Châu* sẽ đặt trong công viên hữu ngạn sông Hương, phía trước Trường Đại học Sư phạm và Trường Trung học Kiểu Mẫu. Nếu biết rằng thửa đất Sư phạm với Kiểu Mẫu từng một thời là Tòa Khâm sứ Pháp, càng hiểu thêm rằng đặt tượng Độc Tỉnh Tử⁽⁴⁾ tọa lạc đối diện là ý tưởng thâm trầm.

Tượng bằng đất sét được hoàn tất vào ngày 24 tháng Chạp năm Quý Sửu, nhằm ngày 16/1/1974. Công đoạn kế tiếp là đúc đồng theo phương pháp thủ công truyền thống. Quy trình kỹ thuật này do các nghệ nhân Nguyễn Văn Thử, Nguyễn Văn Luân và Lê Đình Tánh ở Phường Đức phối hợp thực hiện khá điêu luyện.

Nơi lò đúc của ông Thử nằm ven đường Huyền Trân Công Chúa (nay là đường Bùi Thị Xuân), đối diện Trường Tiểu học Dương Xuân Thượng (nay là Trường Tiểu học Phường Đức), tượng *Phan Bội Châu* được phân 12 mảnh để rót 7 tấn đồng, đoạn ghép lại và dựng thử trước sân. Mọi chuyện đang dở thì sự kiện lịch sử năm 1975 diễn ra, khiến việc dựng thử kia kéo dài.

Hơn thập niên trôi qua, một bức tượng to đẹp và chứa nhiều giá trị đến thế lại không được dựng dàng hoàng! Đó là một trong những đề tài khiến thiên hạ bàn tán xôn xao ròn rã. Chính quyền hợp bàn chuyện này lắm lần, vấn đề vẫn chưa giải quyết thấu đáo. Cuối năm 1987, nhân kỷ niệm 120 năm ngày sinh danh nhân Phan Bội Châu, được Ủy ban Nhân dân (UBND) tỉnh Bình Trị Thiên đồng ý, UBND TP Huế tổ chức chuyển tượng *Phan Bội Châu* về đặt tạm trong vườn nhà và cũng là vườn mộ Phan Bội Châu tại dốc Bến Ngự, gần các chùa Từ Đàm và Linh Quang. Phòng Văn hóa-Thông tin TP Huế đã phối hợp với Sở Điện lực Bình Trị Thiên, Công ty Cung ứng vật tư xây lắp Bình Trị Thiên, Phòng Công trình đô thị TP Huế cùng Hợp tác xã đúc Thắng Lợi ở Phường Đức bốc tải và lắp ráp tượng này vào ngày chủ nhật 30/8/1988. Tạm thời đặt tượng đồng trên một bệ cao 1,6m xây bằng đá khối.

Tạp chí *Sông Hương* số 33 (tháng 9 và 10/1988) đã loan tin văn của Trần Nguyễn: “Việc chuyển bức tượng đồng cụ Phan về khu vườn mộ Bến Ngự, dù vẫn còn ý kiến chưa thỏa mãn về vị trí, nhưng trong tình hình thành phố chưa có quy hoạch tượng đài, cũng đã kết thúc được những nỗi ray rứt suốt mười mấy năm của nhân dân Huế”.

Thật sự, nỗi ray rứt đó chẳng chấm dứt, nên Tết Mậu Dần 1998, tạp chí *Huế xưa và nay* số 25 tiếp tục đăng lời phát biểu của ông Nguyễn Xuân Hoa: “Tượng Phan Bội Châu tạm đưa về vườn nhà cụ Phan để hoàn chỉnh trong khi chờ tỉnh có quyết định về vị trí đặt tượng. Không gian chật hẹp ở vườn nhà cụ Phan không chứa đựng nổi quy mô của một bức tượng đồng quá lớn. Giả như tượng Phan Bội Châu được đặt tại một công viên hoặc một trục đường tương xứng thì Huế sẽ có thêm một công trình văn hóa đặc sắc, tô điểm một nét riêng cho thành phố”. Tạp chí *Huế xưa và nay* còn chú thích: “Ước mong vị trí đặt tượng danh nhân Phan Bội Châu sớm được cấp có thẩm quyền giải quyết; không nên và không thể kéo dài mãi”.

Lúc phát biểu ý kiến vừa dẫn, ông Nguyễn Xuân Hoa là Giám đốc Sở Văn hóa-Thông tin Thừa Thiên Huế. Thế nhưng, đáng buồn thay, pho tượng đồng *Phan Bội Châu* vẫn hăm hiu “tạm trú dài hạn” nơi dốc Bến Ngự!

Năm 2005, kỷ niệm 100 năm phong trào Đông Du, nhiều tỉnh, thành tổ chức một số hoạt động. Ngày 10/9, tại Nghệ An có hội thảo *Phan Bội Châu và phong trào Đông Du*. Từ 20 đến 23/10, tại Hà Nội có hội thảo *Phong trào Đông Du cùng cuộc triển lãm Tình bạn giữa Phan Bội Châu và Sakitaro Asaba*. Trong hai ngày 28 và 29/10, hội thảo *Việt Nam 100 năm phong trào Đông Du và hợp tác Việt-Nhật để bảo tồn, phát triển văn hóa Huế* diễn ra tại cố đô. Cũng ngày thứ sáu 28/10/2005, tại TP Huế, Trường THCS Phan Sào Nam dựng tượng Phan Bội Châu mà Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam trao tặng. Pho tượng này bằng đồng, cao 0,8m, nặng 80kg, do điêu khắc gia Tạ Duy Đoán ở Hà Nội tạc và các thợ đúc ở Nam Định thi công. Tham dự các hoạt động ấy, rất nhiều đại biểu tiếp tục bày tỏ nỗi bức xúc: pho tượng *Phan Bội Châu* của Lê Thành Nhơn vẫn chưa chính thức an vị ở địa điểm phù hợp tại Huế.

Ngày 24/12/2009, Hội Khoa học Lịch sử cùng Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch tỉnh Thừa Thiên Huế tổ chức tọa đàm về tác phẩm điêu khắc này. Ngày 31/3/2010, Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch tỉnh Thừa Thiên Huế họp với đại diện các sở Xây dựng, Kế hoạch-Đầu tư, Tài chính, Tài nguyên và Môi trường, cùng đại diện của UBND TP Huế, Hội Khoa học Lịch sử Thừa Thiên Huế, Hội Liên hiệp Văn học nghệ thuật Thừa Thiên Huế nhằm thống nhất vị trí và hướng đặt tượng *Phan Bội Châu* của Lê Thành Nhơn. Ngày 14/4/2010, UBND tỉnh Thừa Thiên Huế ra văn bản đồng ý với đề xuất của Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch là sẽ đặt tượng này tại công viên số 19 đường Lê Lợi, cạnh cầu Trường Tiền. Công viên ấy, trước kia là Đài Phát thanh Huế.⁽⁶⁾

Thêm chi tiết đáng quan tâm là trước khi qua đời, điêu khắc gia Lê Thành Nhơn gởi cho cháu nội của Hãn Mẫn Tử⁽⁴⁾ là ông Phan Thiệu Cát ở Canada phác thảo chân đế và phù điêu phía sau tượng *Phan Bội Châu*.

Dịp Tết Nguyên đán năm Tân Mão 2011, nhà giáo Ngô Hòa hiện là Phó Chủ tịch phụ trách văn xã, UBND tỉnh Thừa Thiên Huế cho tôi hay:

- UBND tỉnh Thừa Thiên Huế quyết tâm đặt tượng *Phan Bội Châu* của Lê Thành Nhơn tại công viên số 19 Lê Lợi trước tháng 5/2011.

Tượng đồng Quán Thế Âm tại Huế

Tượng đồng Quán Thế Âm tại sân trước Trung tâm Văn hóa Liễu Quán ở Huế.
Ảnh: Phanxipăng.

Ngày 15/1/1970, tại thành phố Huế, trên khoảnh đất xinh xắn nơi hữu ngạn sông Hương, ven đường Lê Lợi, cạnh Cercle sportif/Câu lạc bộ thể thao (mà dân chúng quen gọi tắt thành Xec), Trung tâm Văn hóa Phật giáo Liễu Quán⁽⁷⁾ được đặt đá khởi công xây dựng theo đồ án thiết kế của kiến trúc sư Nguyễn Kỳ. Ngày 12/4/1973, Trung tâm này trang trọng tổ chức lễ dựng tượng đồng *Bồ tát Quán Thế Âm/Quan Âm* của điêu khắc gia Lê Thành Nhơn.

Trước đó cả năm, hầu đáp ứng yêu cầu của Giám đốc điều hành Trung tâm Văn hóa Phật giáo Liễu Quán là Hòa thượng Thích Đức Tâm, Lê Thành Nhơn say sưa tạc tượng *Bồ tát Quán Thế Âm* bằng đất sét trong hành lang Trường Cao đẳng Mỹ thuật Huế, rồi giao cho nghệ nhân Nguyễn Văn Thử ở Phường Đức đức theo phương pháp thủ công truyền thống thành tượng đồng.

Pho tượng rộng 1,14m và cao 1,67m, gồm ba phần liền mạch: cổ ba ngón cao 0,32m, khuôn mặt trái xoan cao 0,57m, khăn chít từ trán đến đỉnh cao 0,78m. Bộ tượng cao 1,9m được xây khối lăng trụ với mặt đế hình vuông bằng đá chẻ khai thác từ Phú Lộc. Vậy chiều cao cả tượng lẫn bệ so với mặt đất là 3,57m.

Lê Quang Thái viết bài “Tượng đức Quán Thế Âm tại Trung tâm Văn hóa Phật giáo Liễu Quán”, có đoạn: “Tượng đồng bán thân (đã được đánh xi màu đen) mà thiếu phần thân (kể từ phần cổ trở lên) là một công trình điêu khắc mỹ thuật theo trường phái nghệ thuật lập thể.”⁽⁸⁾ Kỳ thực, đó chẳng phải tượng bán thân, mà là tượng chân dung với đường nét lẫn mảng khối mang tính cách điệu cao. Nhà điêu khắc Trương Đình Quế lên tiếng:

- Bảo rằng tượng *Quán Thế Âm* của Lê Thành Nhơn theo trường phái ấn tượng/impressionism hoặc tân ấn tượng/neo-impressionism thì được, chứ biểu hiện/expressionism e rằng thiếu chính xác, và dứt khoát không phải lập thể/cubism.

Phần khăn chít đầu đối xứng từng nếp gấp và từng khoảng lồi lõm tương tự đóa hoa sen 9 cánh rất cân đối theo trục mũi. Tán khăn trên cao hiển hiện Phật A Di Đà ngồi kiết già được đắp nổi. Đặc biệt, gương mặt của pho tượng tạo nên bao luồng dư luận ì xèo khá ngộ nghĩnh.

PGS Họa sĩ Vĩnh Phối cho hay:

- Có người nói rằng gương mặt tượng *Bồ tát Quán Thế Âm* giống... masœur, vì vợ trước của Lê Thành Nhơn có họ tên Nguyễn Thị Tâm là một Kitô hữu.

Chà, nói vậy “hơi bị” khô hài. Hãy ngắm kỹ, chắc thấy trán, mắt, mũi, má, cằm, nhất là đôi môi của pho tượng giống ời là giống ca sĩ Khánh Ly!

Lê Quang Thái (bđd) lại viết rằng tượng vừa giống ca sĩ Khánh Ly, vừa giống tài tử Elizabeth Taylor, người thủ vai chính trong phim *Nữ hoàng Cleopâtre*⁽⁹⁾ được chiếu năm 1963. Điều khắc gia Phạm Văn Hạng cười ha hả:

- Ngắm tượng *Quán Thế Âm* của Lê Thành Nhơn, tở chẳng thấy đường nét mẳng khối gì Ai Cập hay Anh, Pháp, Mỹ. Gương mặt tượng thuần Việt Nam, cụ thể giống Khánh Ly.

Nhà giáo kiêm dịch giả Bửu Ý phát biểu:

- Tượng này, kẻ bảo giống Khánh Ly, kẻ bảo giống Trịnh Vĩnh Thúy, em gái của Trịnh Công Sơn. Theo moa,⁽¹⁰⁾ những lời đó thiếu căn cứ. Nên nhớ rằng thời gian sáng tác tượng *Quán Thế Âm*, Lê Thành Nhơn không dùng người mẫu.

Đích thân Lê Thành Nhơn thuở sinh tiền mấy phen giễu:

- Một số người cao giọng phê phán: “Tượng *Quán Thế Âm* không giống Quán Thế Âm”. Nhơn nhẹ nhàng hỏi lại: “Vậy quý vị gặp Bồ tát Quán Thế Âm bao giờ mà rên không giống?”.

Khánh Trang và Thanh Bình viết bài “Dấu ấn tạo hình trong những tác phẩm nghệ thuật của cựu giảng viên - nhà điêu khắc - họa sĩ Lê Thành Nhơn” đăng bản tin *Đại học Huế* số 60 (4/2007), nhấn mạnh: “Tinh thần mỹ cảm tâm linh tôn giáo hài hòa với sự thăng hoa, rung cảm nghệ thuật thể hiện khá sâu sắc qua tượng *Quan Âm* đặt tại Trung tâm Liễu Quán - Huế. Phật Bà Quan Âm qua cách bố cục, tạo khối và diễn tả của Lê Thành Nhơn toát vẻ đẹp thánh thiện, dịu dàng, từ bi và thanh khiết, điều đó gợi lên hình ảnh và vẻ đẹp chiều sâu lắng đọng của người phụ nữ Việt Nam một thời. Sự biểu tả động thái trên khuôn mặt với các khối nổi nhẹ, gợi tả và những điểm nhấn của bờ môi, ánh mắt đã đạt đến độ tinh tế thật hiếm thấy. Hình tượng *Quan Âm* của Lê Thành Nhơn trở nên thật trong trẻo, linh diệu mà gần gũi trong niềm tin và sự biểu cảm tâm linh.”

PGS Họa sĩ Vĩnh Phối thêm:

- Quan sát Lê Thành Nhơn miệt mài lao động sáng tạo tượng *Quán Thế Âm* và tượng *Phan Bội Châu* một cách chững chạc nghiêm túc mà chẳng hề mệt mỏi suốt thời gian dài, từ mùa đông ướt át lạnh buốt đến mùa hè khô khan nóng bức, mình đã tỏ lòng ngưỡng mộ nhân tài khi gọi anh ta là Michelangelo-Nhơn.

Chẳng rõ nghe biệt hiệu kia, Lê Thành Nhơn thích hay bực. Bởi suốt bao năm tạc tượng và vẽ tranh, có những tác phẩm phải trải vài tháng đến cả năm trời mới hình thành, song chỉ phát hiện một số chi tiết chịu ảnh hưởng bởi nghệ sĩ tạo hình khác - dấu tâm cỡ lầy lừng như Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni (1475-1564) hay Paul Gauguin (1848-1903), Vincent van Gogh (1853-1890), Henri Matisse (1869-1954), Paul Klee (1879-1940), Joan Miró i Ferrà (1893-1983), Pablo Picasso (1881-1973) v.v... - thì

Lê Thành Nhơn nhanh chóng tìm mọi cách sửa chữa; nếu chẳng điều chỉnh được, chắc chắn anh đành hủy bỏ tác phẩm.

Tượng xi măng Cô gái Việt Nam tại Sài Gòn

Bên tượng *Cô gái Việt Nam* vừa chuyển vào sân nhà 10 Lê Ngô Cát, quận 3, TP HCM, ngày 22/9/1997: phía trong là Lê Thành Nhơn với dì Sáu, phía ngoài là anh em Trịnh Công Sơn và Trịnh Xuân Tịnh.

Thành Nhơn liền bắt tay chuyển pho tượng *Cô gái Việt Nam* từ 101 Nguyễn Du đến số 10 Lê Ngô Cát, quận 3, hầu gởi tạm trong sân nhà dì Sáu của vợ, dì Trần Thị Trinh. Nhà này bấy lâu là Trường Mầm non tư thực Hòa Mi, vừa ngưng hoạt động năm 2010. Nơi đó hiện trở thành tổ ấm của con gái dì Sáu là Phan Mỹ Tuyết (Tổng thư ký Hội Hữu nghị Việt-Pháp, TP HCM) cùng chồng là TS Nguyễn Mạnh Hùng (Hiệu trưởng Trường Đại học Quốc tế Hồng Bàng).

Tượng *Cô gái Việt Nam* tại TP HCM chiều 12/2/2011. Ảnh: Phanxipăng.

Thời gian sống và hoạt động mỹ thuật ở Sài Gòn, Lê Thành Nhơn lập nhờ xưởng điêu khắc cá nhân trong sân nhà cậu ruột của vợ, cậu Trần Kim Quan, địa chỉ 101 Nguyễn Du, quận 1. Nơi ấy, với sự trợ lực của người học trò cần cù Nguyễn Văn Tâm mang tên thường gọi là Tâm Đen, Lê Thành Nhơn thực hiện những tác phẩm mà bản thân anh cảm thấy yêu thích, trong đó có pho tượng *Cô gái Việt Nam* cao 2,6m được hoàn tất bằng kỹ thuật granito.⁽¹¹⁾

Năm 1975, Nhà nước trưng dụng ngôi biệt thự kia bởi gia chủ xuất ngoại. Hạ tuần tháng 9/1997, lần đầu tiên về thăm cố quốc, Lê

Tôi ghé biệt thự số 10 Lê Ngô Cát, thích thú ngắm nghía *Cô gái Việt Nam*. Ấy là chân dung một phụ nữ trẻ, khỏe, tươi tắn, đội chiếc khăn rằn Nam Bộ duyên dáng trên đầu.

Họa sĩ Đinh Cường kể:

- Năm 1974, Triển lãm mỹ thuật châu Á được tổ chức lần đầu tiên tại Singapore. Việt Nam chọn tác phẩm điêu khắc này của Lê Thành Nhơn cùng tranh của Đinh Cường và của Nguyễn Quỳnh đưa đi tham dự.

Ngày 10/8/2002, tại TP Melbourne, bang Victoria, Úc, trong giai đoạn chữa chạy ác bệnh bằng liệu pháp hóa trị, Lê Thành Nhơn viết thư gửi bạn là nhà giáo kiêm dịch giả

Bửu Ý ở Huế nhằm ký thác ước nguyện: “Pho tượng *Cô gái Việt Nam* mình tạc vào năm 1970, đầu mùa chương trình thực hiện các tượng danh nhân Việt Nam. Ngôi nhà Nguyễn Du sau này thuộc về người Nhật. Pho tượng sẽ được chở về Nhật hoặc bị đập bỏ nhường chỗ cho xây cất của họ. Chính vì lý do này mà mình cầu được tượng ra khỏi nhà Nguyễn Du mà tác quyền vẫn còn của mình. Nay tóc Nhơn đã rụng sạch đầu. Thơ này viết cho Bửu Ý nói lời thăm hỏi nồng nàn và sâu xa nhứt. Và mình muốn nhờ Bửu Ý đưa giùm pho tượng cuối cùng này của Nhơn về Huế. Nếu thấy OK, xin ông bỏ chút công đức liên lạc với quý vị có quyền chức yêu nghệ thuật cho tác phẩm điêu khắc *Cô gái Việt Nam* hững một thoáng mù sương, một thoáng nắng chơi.”⁽¹²⁾

Ghi thư ấy xong, non 3 tháng sau, Lê Thành Nhơn tạ thế. Bửu Ý kể:

- Ngày 6/9/2002, tại Huế, moa nhận thư Nhơn. Sau khi Nhơn mất, Trường Đại học Nghệ thuật Huế tổ chức lễ truy điệu Lê Thành Nhơn ngày 1/11/2002, moa đến dự và bày tỏ ý định của người vừa khuất về pho tượng *Cô gái Việt Nam*. Rồi moa nhờ một số nhân vật gồm Nguyễn Xuân Hoa, Tô Nhuận Vỹ, Nguyễn Duy Hiền vận động thực hiện điều ấy. Chao ôi! quá lâu vẫn bất thành.

Ngày 11/6/2010, tại Melbourne, Úc, Lê Trung Hưng là trưởng nam của điêu khắc gia kiêm họa sĩ Lê Thành Nhơn đại diện gia đình viết giấy hiến tặng pho tượng *Cô gái Việt Nam* cho tỉnh Thừa Thiên Huế. Bửu Ý tiếp:

- Thâm tình với Huế, nên Nhơn ấp ủ ý định tốt đẹp ấy cho cố đô. Nhưng khổ công nhờ vả nhiều người mãi không xong, moa than thở với Trần Viết Ngạc, thế là Ngạc tích cực nhập cuộc, đem lại hiệu quả rõ ràng.

Chủ nhật 20/2/2011, ông Ngô Hòa hiện là Phó Chủ tịch phụ trách văn xã UBND tỉnh Thừa Thiên Huế điện thoại với tôi:

- Quả thật, chẳng ai trình bày việc nọ nên trước kia mình chưa biết. Mùa thu năm 2010, mình mới nhận đơn đề cập việc nọ, liền chuyển đơn đến Sở Văn hóa, Thể Thao và Du lịch, nhưng chẳng thấy xử lý. Ngày 14/12/2010, Trần Viết Ngạc từ Sài Gòn ra Huế, nói việc nọ với mình. Ngay hôm sau, 15/12/2010, tổ chức họp một số ban ngành và cá nhân liên quan, mình hạn định các cơ quan chức năng trước ngày 10/1/2011 phải trình UBND tỉnh phương án di chuyển tượng *Cô gái Việt Nam* về Huế. UBND tỉnh chấp thuận đề xuất của dịch giả Bửu Ý: đặt tượng *Cô gái Việt Nam* trong công viên ven bờ sông Hương, ngay trước Trường Nữ Trung học Đồng Khánh, nay là Trường THPT Hai Bà Trưng. UBND tỉnh cũng quyết định đặt tượng chỗ ấy trước tháng 5/2011.

Điêu khắc gia Phạm Văn Hạng lại ha hả cười:

- Tớ oe oe chào đời năm Nhâm Ngọ 1942 tại Nam Ô, Đà Nẵng, tức thua Lê Thành Nhơn chỉ 2 tuổi, nhưng tớ luôn tôn vinh ảnh là bậc thầy mỹ thuật. Quá vui sướng vì Huế có 3 pho tượng tuyệt tác của Lê Thành Nhơn.

Trong tâm thức của nghệ sĩ tạo hình Lê Thành Nhơn, miền Hương Ngự luôn hay-đẹp-tốt để anh mãi hoài yêu-quý-nhớ và sẵn sàng nỗ lực

cống hiến những gì đạt phẩm chất tối ưu. Lê Thành Nhơn viết: “Huế là đất thiêng của nghệ thuật”, “Huế quê hương vàng son” v.v...

Tôi thiên nghĩ, *Huế đẹp và thơ*⁽¹³⁾ đã dày công tạo lập Nhà Trưng bày tác phẩm nghệ thuật Điềm Phùng Thị⁽¹⁴⁾ (điều khắc gia gốc người Hà Tĩnh) và Trung tâm Nghệ thuật Lê Bá Đảng⁽¹⁵⁾ (họa sĩ gốc người Quảng Trị), nếu bây giờ tiếp tục thực hiện Bảo tàng tranh tượng Lê Thành Nhơn chắc hẳn gia quyến cùng thân nhân lẫn bằng hữu của điều khắc gia kiêm họa sĩ gốc tỉnh Bình Dương nhiệt tình ủng hộ. Xu hướng tốt đẹp đó nếu liên tục được tích cực triển khai thì Huế chẳng những là cố đô lịch sử, là chốn thiên, là cõi thơ, là xứ phong phú món ăn ngon, là thành phố Festival, mà còn trở nên đô thị hấp dẫn nhờ hệ thống bảo tàng và tác phẩm mỹ thuật giá trị.

Tượng xi măng Phật Thích Ca tại Sài Gòn

Tượng Phật Thích Ca trong vườn chùa Huệ Nghiêm, quận Bình Tân, TP HCM.
Ảnh: Phanxipăng.

ngộ chẳng ngồi trên đài hoa sen, mà trên tòa kim cương.⁽¹⁸⁾ Càng lạ khi nắm thông số trắc đạc: chiều ngang tượng tính giữa hai đầu gối = chiều cao tượng tính từ đỉnh đầu đến mặt đế = 4,5m. Chẳng phù hợp tỷ lệ tương ứng giải phẫu học người, thế mà trông pho tượng vẫn tự nhiên, hoàn toàn không gò ép gượng gạo.

Tuyệt tác đó hiện tọa lạc trong vườn chùa Huệ Nghiêm⁽¹⁹⁾ đối diện Bến xe miền Tây, địa chỉ 220/110/1 Đỗ Năng Tế, phường An Lạc A, quận Bình Tân, TP HCM. Thượng tọa Thích Minh Thông hiện làm phó trụ trì chùa này, hồi tưởng:

- Năm 1977 hoặc 1978, thân nhân của điều khắc gia Lê Thành Nhơn tha thiết đề nghị Phật giáo cung thỉnh pho tượng *Phật Thích Ca*. Nhị vị Hòa thượng Thích Trí Thủ và Thích Trí Tịnh cùng một số tăng chúng ghé sân biệt thự 101 Nguyễn Du, quận 1, thấy tượng quá phương phi, quá đồ sộ. Hòa thượng Trí Thủ nói rằng tu viện Quảng Hương Già Lam do thầy sáng lập và trụ trì nay quá chật hẹp, chỉ có khả năng đặt được phần đầu tượng này mà thôi. Hòa thượng Trí Tịnh bèn quyết định đưa tượng về chùa Huệ

Cũng trong xưởng điêu khắc cá nhân của Lê Thành Nhơn ở 101 Nguyễn Du, quận 1, Sài Gòn, pho tượng *Phật Thích Ca* bằng xi măng cốt thép đã xuất hiện năm 1974. Tác phẩm không chỉ đẹp, mà lạ: cựa quãi quanh thân và phủ trùm đôi cánh tay theo kiểu Colombo,⁽¹⁶⁾ đáng Như Lai ung dung tọa thiền vững chãi bằng tư thế kiệt già, trên đùi có bàn tay phải ngửa ra trong lòng bàn tay trái với đầu đôi ngón cái chạm nhau đúng dạng thiền ấn,⁽¹⁷⁾ mắt khép hờ, mũi thẳng, miệng mỉm cười, tóc xoắn cục, tai dài uốn khúc. Bậc giác

Nghiêm. Vậy là quý thầy viết đơn xin Thủ tướng Phạm Văn Đồng. Được Thủ tướng chấp nhận, chùa Huệ Nghiêm bèn mượn nghệ nhân Bảy Chánh chỉ huy nhóm thợ phân tượng thành nhiều khối, đoạn dùng xe vận tải mà đưa dần. Thấy khoảng cách giữa hai đầu gối quá dài, hai thầy Trí Tịnh và Bửu Huệ - Viện trưởng và Viện phó Trường Cao đẳng Phật học Huệ Nghiêm - cho thợ cắt bớt mỗi chân 5 tấc, cả thầy 1m, nhưng ráp lại, ôi chao, khó coi làm sao. Phải ráp đầy đủ theo nguyên tác, mọi người mới mãn nhãn. Ngay cả sơn phủ bên ngoài, chùa cũng chọn màu y hệt thuở trước. Tượng *Phật Thích Ca* của Lê Thành Nhơn được an vị tại chùa Huệ Nghiêm năm 1979.

Tôi hỏi:

- Từ khi rời tổ quốc đến phút cuối đời, điêu khắc gia Lê Thành Nhơn đã hai lần hồi hương, lần nào cũng đến chùa Huệ Nghiêm ngắm nhìn pho tượng mà anh ấy từng đầu tư nhiều tâm huyết. Anh Nhơn phát biểu gì với chùa về quy cách lắp dựng tượng *Phật Thích Ca* ạ?

Thượng tọa Minh Thông từ tốn:

- Nghe phong thanh điêu khắc gia Lê Thành Nhơn về thăm cố quốc, có ghé chùa, nhưng chẳng thấy ảnh gặp ban giám tự cùng tăng chúng. Hy vọng rằng ảnh im lặng vì hài lòng với vị trí cùng sự lắp dựng tượng *Phật Thích Ca* tại chùa Huệ Nghiêm.

- Một số đạo hữu đàm luận rằng tượng này có giá trị mỹ thuật, chứ không có giá trị chiêm bái. Ý kiến nọ chính xác chăng?

- Xem xét từ cả hai bình diện nghệ thuật lẫn tôn giáo, theo tôi, pho tượng *Phật Thích Ca* của điêu khắc gia Lê Thành Nhơn đều rất đẹp. Về tác phẩm này, anh Phanxipăng nhận định ra sao?

Bên cội sala⁽²⁰⁾ nở đầy hoa kè pho tượng đang bàn, tôi đáp:

- Phật giáo lưu dấu ấn đáng kể trong sự nghiệp của Lê Thành Nhơn. Được phác thảo bằng thạch cao vào năm 1987, bộ tượng *Sinh, Lão, Bệnh, Tử* của anh Nhơn diễn đạt pháp lý “tứ khổ” bằng nghệ thuật tạo hình quá ư tuyệt diệu là ví dụ. Với kiểu dáng Phật tọa thiền, các pho tượng của Lê Thành Nhơn đã khiến tỉ khâu⁽²¹⁾ Trí Năng khen ngợi rằng nhờ “bàn tay vàng và tâm thành” nên loạt tác phẩm điêu khắc ấy được sánh với “những pháp bảo sinh động”. Tránh lệ thuộc các quy thức biểu tả hàng loạt hảo tướng của đấng Thế tôn, nghệ sĩ tập trung chất lọc mảng khối nhằm tạo lập tác phẩm hoành tráng mang tính khái quát, mà biểu cảm với phong cách riêng hừng hực nội lực. Tượng đồng xuất hiện năm 1987 đã được Bảo tàng quốc gia Australia ở thủ đô Canberra sưu tập và trưng bày. Đó là tượng nhỏ, kích cỡ đặc biệt 50x50cm gợi nhớ tượng 4,5x4,5m của cùng tác giả. Tượng khác đã phác thảo bằng thạch cao với chiều cao 2,5m, dự kiến hoàn thành sẽ cao 25m nhằm đặt tại Vườn quốc gia Blue Mountains,⁽²²⁾ tuy nhiên hợp đồng bị hoãn lại. Cả hai pho tượng *Sitting Buddha/Phật ngồi* vừa kể đã được anh Nhơn thực hiện ở Úc, đầu mỗi tượng một vẻ, song đều tư thế kiết già chắc khỏe trên tòa kim cương và đôi tay bất thiển ấn đặt trên đùi tương

tự tượng hiện an vị tại chùa Huệ Nghiêm. So sánh thần thái diện mạo lẫn tổng thể cả ba tác phẩm, ắt nhiều người đồng ý rằng tượng ở Việt Nam bi-trí-dũng và sinh động hơn hẳn. Cũng cần thêm rằng Lê Thành Nhơn còn sáng tạo theo đề tài Kitô giáo, chẳng hạn tượng đồng *Đức Mẹ Madonna* đây cá tính đã được dựng trong khuôn viên nhà nghỉ dưỡng của dòng Tên⁽²³⁾ mang tên Montserrat⁽²⁴⁾ năm 2004.

Tượng xi măng *Trịnh Hoài Đức* tại Bình Dương

Tượng *Trịnh Hoài Đức* nơi sân Trường THPT Trịnh Hoài Đức tại thị xã Thuận An, tỉnh Bình Dương. Ảnh: Phanxipăng.

Oái ăm thay, mãi đến nay, đông đảo cư dân tỉnh Bình Dương vẫn chưa biết danh tính lẫn tài năng Lê Thành Nhơn. Vì thế, đáng mừng xiết bao bởi có một người Bình Dương từng trân trọng mời điêu khắc gia đồng hương sáng tác pho tượng để đặt tại tỉnh nhà vào năm 1972: tượng *Trịnh Hoài Đức* bằng xi măng cốt thép trong sân trường cùng tên.⁽²⁵⁾

Thứ năm 17/2/2011 nhằm Tết Nguyên tiêu Tân Mão, lăm đoạn đường sá ở Bình Dương ách tắc bởi đông đảo thiện nam tín nữ từ thập phương dồn về tham dự lễ hội chùa Bà - nơi thờ Thiên Hậu Thánh Mẫu.⁽²⁶⁾ Để tránh kẹt xe, nhất là những địa điểm mà các đoàn lân-sư-rồng gần xa trở tài uốn éo nhảy múa leo trèo nhào lộn, chiếc xe máy chở tôi phải len lỏi uốn lượn quanh co qua nhiều ngõ xóm, đến Trường THPT Trịnh Hoài Đức nơi phường An Thạnh, thị xã Thuận An.⁽²⁷⁾ Mặc dù ngày đó học sinh toàn tỉnh Bình Dương được nghỉ học, nhưng Hiệu trưởng Nguyễn Văn Thuận vẫn hiện diện ở trường

nhằm đón tiếp tôi. Sơ ngộ, tôi hỏi ngay:

- Anh Thuận có biết ai là tác giả pho tượng *Trịnh Hoài Đức* chẳng?

Nhà giáo Nguyễn Văn Thuận xoa tay:

- Thuận là học trò cũ của trường này, thi đậu lớp 6 năm 1971. Tháng 3/2008, Thuận được điều về làm Hiệu phó; rồi tháng 12/2009 nhận quyết định thăng chức Hiệu trưởng. Xin thưa thiệt là Thuận chưa rõ tên tác giả pho tượng *Trịnh Hoài Đức*.

- Năm 1972, nhà giáo nào làm Hiệu trưởng?

- Dạ, thầy Nguyễn Văn Phúc. Thầy Phúc nay đã hưu trí, nhà gần trường. Thuận điện thoại mời thầy Phúc đến ngay.

Chào đời năm 1942 tại địa phương, gần chợ Búng, Nguyễn Văn Phúc nguyên là học sinh khóa đầu tiên của Trường Trung học Trịnh Hoài Đức. Tốt nghiệp Đại học Sư phạm Đà Lạt, Nguyễn Văn Phúc quay lại quê hương An Thạnh giảng dạy trường xưa vào năm 1965, đến năm 1969 làm phụ tá giám học, rồi được bổ nhiệm chức vụ Hiệu trưởng giai đoạn 1972-1974. Lúc tái lập Trường THPT Trịnh Hoài Đức, nhà giáo Nguyễn Văn Phúc lại được mời làm Hiệu trưởng niên khóa 1990-1991.

Mới gặp, nhà giáo Nguyễn Văn Phúc vui vẻ trao tôi bài *Sự ra đời, biến mất, rồi tái xuất hiện của một ngôi trường* do ông điểm lại lịch sử cơ sở giáo dục này, có đoạn: “Càng liên quan đến sự ra đời và trưởng thành của trường Trịnh Hoài Đức, không thể không đề cập đến một sự kiện quan trọng là việc dựng tượng vị danh nhân mà những người sáng lập trường đã chọn để đặt tên cho trường. Ý tưởng dựng tượng vị danh nhân có nhiều cống hiến về mặt văn hóa đối với phần lãnh thổ phía Nam của tổ quốc nói chung và vùng Sài Gòn-Gia Định lẫn phụ cận nói riêng, trong khuôn viên trường để làm ngọn đuốc trí tuệ và nhân cách soi đường cho các thế hệ học sinh và thầy cô giảng dạy, hình thành vào những năm đầu của thập kỷ 1970, khi mà trường Trịnh Hoài Đức đã trưởng thành và có những bước phát triển ấn tượng về nhiều mặt. Người được chọn lựa để giao nhiệm vụ hệ trọng đó là nhà điêu khắc nổi tiếng Lê Thành Nhơn. Việc dựng tượng đã được cử hành long trọng trong một buổi lễ kỷ niệm một chặng đường phát triển quan trọng của trường Trịnh Hoài Đức vào năm 1972, đặt dưới sự chủ tọa của ông Nguyễn Thanh Liêm, phụ tá đặc biệt của ông Tổng trưởng Giáo dục khi đó là Nguyễn Khắc Tĩnh,⁽²⁸⁾ và sự chứng kiến của các cấp lãnh đạo cao nhất của tỉnh Bình Dương và đông đảo quan khách.”

Nhà giáo Nguyễn Văn Phúc tường thuật:

- Năm 1972, tôi nhờ một đồng nghiệp ở Biên Hòa là nhà giáo Nguyễn Ngọc Phát mời nhà điêu khắc Lê Thành Nhơn sáng tác tượng *Trịnh Hoài Đức*. Tượng được hoàn tất tại trường Cao đẳng Mỹ thuật trang trí Đồng Nai.⁽²⁹⁾ Nhà trường mượn chiếc xe tải GMC đến đó rước tượng về.

Pho tượng bán thân *Trịnh Hoài Đức* bằng xi măng cốt thép, cao 92cm, khoảng cách rộng nhất là cặp cánh chuồn xòe ngang trên mũ phước đầu⁽³⁰⁾ đo được 88cm. Với bố cục đăng đối, Lê Thành Nhơn xuất sắc tái hiện một nhà thơ kiêm nhà văn kiêm nhà sử học lừng lẫy ở Việt Nam thế kỷ XVIII, lại là công thần của vương triều Nguyễn. Soạn giả bộ sách *Gia Định thành thông chí*⁽³¹⁾ khoác triều phục, được Lê Thành Nhơn khéo léo đắp nổi chuỗi hoa văn phù hợp lên mũ và áo. Tượng dựng trên bệ granito khối lăng trụ mặt đế hình vuông được xây giữa hồ tròn nho nhỏ, quay lưng ra quốc lộ 13. Bệ tượng có gắn biển mica chữ nhật nền xanh, chữ trắng:

*Hiệp biện đại học sĩ
Trịnh Hoài Đức
(1765-1825)*

Nhà giáo Nguyễn Văn Phúc vuốt mái tóc bạc:

- Năm 1972, dựng tượng vậy là phù hợp với đất đai, phòng ốc của trường thuở đó. Hiện nay, trường được kiến trúc khang trang theo quy mô mới, lại vừa xây nhà truyền thống án ngữ, do đó tượng bị chìm khuất. Bây giờ, cần phải tìm vị trí thích hợp để chuyển tượng đến.

Tôi đề nghị:

- Nguyên tác tượng *Trịnh Hoài Đức* của Lê Thành Nhơn nên đặt ngoài trời, dùng trưng trong phòng. Xét khuôn viên trường hiện nay, vị trí tối ưu để chuyển tượng này đến là ngay trước cột cờ. Tượng được dựng trang trọng chỗ ấy, cảnh quan trường chắc chắn xinh xắn hơn hẳn, và hữu ích nhất là học sinh, giáo viên, cùng quan khách muôn phương tiện chiêm ngưỡng.

Hiệu trưởng Nguyễn Văn Thuận phần khởi:

- Vô cùng bất ngờ và hạnh phúc khi được biết pho tượng này do Lê Thành Nhơn sáng tác. Tại tỉnh Bình Dương có tác phẩm của điêu khắc gia kiêm họa sĩ kiêm nhà giáo tài ba gốc gác Bình Dương, đó là điều hết sức quý báu. Hoàn toàn tán thành ý kiến hợp tình hợp lý của anh Phanxipăng, nhà trường sẽ chuyển tượng *Trịnh Hoài Đức* đến giữa sân, ngay trước cột cờ.

Phanxipăng

CHÚ THÍCH

- (1) Lê Thành Nhơn từng giải nghĩa trong chương trình Việt ngữ do đài Radio Australia phát thanh cuối tháng 12/1998 và đầu tháng 1/1999: "*Eden* ở đây không phải là vườn địa đàng mà chỉ là một niềm vui trọn vẹn."
- (2) Thuộc châu Âu, Công quốc Monaco có diện tích chỉ 1,95km² (nhỏ thứ nhì thế giới, sau Vatican), dân số thống kê năm 2008 là 32.796 người (nên Monaco trở thành nước có mật độ dân cư cao nhất hoàn vũ). Monaco theo chế độ quân chủ lập hiến, dùng tiếng Pháp làm ngôn ngữ chính thức.
- (3) Ô liu là loài thực vật được định danh khoa học *Olea eurppaea* L. thuộc họ Lài Oleaceae. Tiếng Anh: olive. Tiếng Pháp: olivier. Tiếng Đan Mạch và tiếng Na Uy: oliven. Tiếng Bồ Đào Nha: oliveira. Tiếng Ba Lan: oliwka. Tiếng Hà Lan: olif. Tiếng Thổ Nhĩ Kỳ: zeytin. Tiếng Ukraina: маслина. Tiếng Nga: олива. Tiếng Hoa: 橄欖 - Bính âm phát *gan lan*, âm Hán Việt phát *cầm lăm*.
- (4) Túc Phan Văn San, năm 1900 chuyển đổi phương danh thành Phan Bội Châu, tự Hải Thu, hiệu Sào Nam, Việt Diệu, Độc Tỉnh Tử, Hãn Mãn Tử / Hãn Mạn Tử v.v...
- (5) Rút từ *Bài ca chúc Tết thanh niên* do Phan Bội Châu sáng tác theo thể hát nói / hát ả đào / ca trù dịp cận Tết Đinh Mão 1927 tại Bến Ngự, Huế.
- (6) Đài Phát thanh Huế là nơi chế độ Ngô Đình Diệm sử dụng vũ khí đàn áp Phật tử đêm 8/5/1963 nhằm ngày Rằm tháng Tư năm Quý Mão, đúng đại lễ Phật đản Phật lịch 2507, khiến 8 người chết và nhiều người bị thương. Ngày 27/2/1966 nhằm ngày 8 tháng Hai năm Bính Ngọ, ngày lễ vía Đức Phật xuất gia, khánh thành Đài tưởng niệm Thánh tử đạo cao 6m được xây dựng theo đồ án thiết kế của kỹ sư Ngô Nẫm tại góc sân của Đài Phát thanh Huế. Năm 2009, toàn bộ công trình xây dựng nơi đây bị san bằng, chỉ còn Đài tưởng niệm Thánh tử đạo tại giao lộ Lê Lợi - Nguyễn Đình Chiểu.
- (7) Thiền sư Liễu Quán có thế danh Lê Thiệt Diệu (1667-1742), chào đời tại làng Bạch Mã, huyện Đồng Xuân, tỉnh Phú Yên. Năm 6 tuổi, mồ côi mẹ, 12 tuổi, cha đưa đến chùa Hội Tôn thọ giáo với Hòa thượng Tế Viên. Ra Huế học đạo, đắc pháp với Tổ sư Minh Hoàng Tử Dung. Khai sơn Tổ đình Thiền Tôn cùng các chùa Viên Thông và Viên Giác ở Huế. Sáng lập chi phái Thiền Thai Thiền Tôn tức chi phái Liễu Quán thuộc phái thiền Lâm Tế chánh tông.

- (8) <http://www.lieuquanhue.com.vn/index.php/14/68/784.html>
- (9) Chuyển thể từ cuốn truyện *Cleopatra* của nhà văn kiêm nhà báo người Ý là Carlo Maria Franzero xuất bản năm 1957, phim *Cleopatra* dài 244 phút được hãng 20th Century Fox (Hoa Kỳ) sản xuất năm 1963. Phim do Joseph Leo Mankiewicz đạo diễn, Elizabeth Taylor/Liz Taylor (1932-2011) thủ vai nữ hoàng Ai Cập Cleopatra VII Philopator. Danh xưng Cleopatra ghi theo các tiếng Latinh, Anh, Ý, Romania, Hà Lan, Tây Ban Nha; còn các tiếng Đức, Séc, Ba Lan, Đan Mạch, Na Uy, Thổ Nhĩ Kỳ ghi Kleopatra; tiếng Bồ Đào Nha ghi Cleópatra; tiếng Pháp ghi Cléopâtre; tiếng Hy Lạp ghi Κλεοπάτρα; tiếng Ukraina và tiếng Nga ghi Клеопатра; tiếng Hoa ghi 克娄巴特拉 - Bính âm phát Kèlóbàtèlè, âm Hán Việt phát Khắc Lâu Ba Đặc Lạp.
- (10) Phiên âm danh từ tiếng Pháp *moi* nhằm thay đại từ nhân xưng ngôi thứ nhất số ít dùng trong bối cảnh thân mật, nghĩa là tôi.
- (11) Granito/trát mài, được tập 2 *Từ điển bách khoa Việt Nam* (Hà Nội, 2002) giải thích: “Đá nhân tạo, chế từ vật liệu hỗn hợp để trát các bề mặt của nhà và công trình. Granito gồm có xi măng trắng, bột đá trắng, bột màu, đá hạt lựu cỡ 3-8mm. Sau khi trát mặt 24 giờ, bắt đầu mài. Tùy đối tượng trát (tường, cầu thang, nền nhà v.v...) mà tỷ lệ vật liệu của 4 thành phần này khác nhau. Đối với những công trình có yêu cầu xây dựng cao (nhà hát, nhà bảo tàng), khi mặt granite đã khô, người ta còn dùng dầu thông thoa khắp rồi đánh xi bóng.”
- (12) Pho tượng này bấy lâu còn mang những tên khác như *Thiếu nữ Việt Nam* và *Mẹ Việt Nam*. Qua lá thư vừa dẫn của điêu khắc gia Lê Thành Nhơn, từ nay thiết nghĩ mọi người nên gọi tượng bằng tên *Cô gái Việt Nam*.
- (13) Nhan đề tập thơ ấn hành năm 1937 của Nam Trân (1907-1967).
- (14) Nhà Trưng bày tác phẩm nghệ thuật Điềm Phùng Thị được khánh thành tại số 01 Phan Bội Châu, Huế ngày 25/2/1994. Có thể tham khảo bài và ảnh “Độc đáo tranh tượng Điềm Phùng Thị” của Phanxipăng đăng trên tạp chí *Kiến thức ngày nay* số 696 (10/12/2009).
- (15) Trung tâm Nghệ thuật Lê Bá Đảng được khai trương tại 15 Lê Lợi, Huế ngày 4/6/2006.
- (16) Colombo/Khả Luân Pha là thủ đô đảo quốc Sri Lanka/Tích Lan. Tượng Phật đắp cả sa kiểu Colombo đầu tiên ở Việt Nam là Thích Ca Phật Đài được điêu khắc gia Phúc Điền tạo tác hoàn mãn vào năm 1962 trên sườn núi Lớn, Vũng Tàu. Có thể tham khảo bài “Thích Ca Phật Đài ở Vũng Tàu và Nha Trang” của Phanxipăng đăng trên tạp chí *Thế giới mới* số 887 (3/6/2010).
- (17) Thủ ấn này có tên thiền ấn / 禪印, gọi theo tiếng Sankrit là dhyāni-mudrā.
- (18) Kim cang bảo tòa/金剛宝座, tiếng Sankrit là Vajrāsana, tiếng Pali là Vajirāsana, chỉ nơi Phật Thích Ca ngồi chứng Vô Thượng Chánh Đẳng Chánh Giác. Di tích hiện được bảo tồn tại Bồ Đề Đạo Tràng/Bodhi Gaya thuộc bang Bihar, Ấn Độ.
- (19) Chùa Huệ Nghiêm được Hòa thượng Thích Thiện Hòa khởi lập ngày 11/11/1962. Giai đoạn 1963-1985, đây là nơi đào tạo chư tăng, trải qua các hiệu danh: Trường Trung đẳng Phật học chuyên khoa, Phật học viện Huệ Nghiêm, Viện Cao đẳng Phật học Huệ Nghiêm.
- (20) Sala còn mang các tên khác: ngọc kỳ lân, thánh hoa, pháp hoa v.v... Loài thực vật này được định danh khoa học *Couroupita guianensis* Aubl. thuộc họ Lộc vừng Lecythidaceae.
- (21) Tỉ khâu còn được gọi tỉ khâu, tỉ khiêu, tỉ kheo, tỉ kheo. Chữ Hán ghi 比丘. Đó là phiên âm danh từ Phạn ngữ: bhikṣu trong Bắc Phạn (Sanskrit) và bhikkhu trong Nam Phạn (Pāli), đọc phích khu, nghĩa gốc là khát sĩ/người ăn xin, nghĩa phát sinh là nam giới xuất gia, sống không nhà, hoạt động chính gồm thiền định và giảng đạo.
- (22) Tại Australia, cách thành phố Sydney 48km, Vườn quốc gia Blue Mountains thuộc bang New South Wales có ngọn núi cao nhất mang tên Blue Mountain, cao 2.228m.
- (23) Được thành lập năm 1535 tại Paris, Pháp, bởi Íñigo López de Loyola - người Tây Ban Nha gốc xứ Basque - cùng các cộng sự viên, dòng Tên còn gọi là dòng Chúa Giêsu, tiếng Latinh ghi Societas Jesu, viết tắt s.j.
- (24) Cùng thuộc bang Victoria, nhà nghỉ dưỡng Montserrat của dòng Tên ở thành phố Alexandra, cách Melbourne 132km.

- (25) Trường trung học công lập đầu tiên của tỉnh Bình Dương là Trường Trịnh Hoài Đức do nhà giáo Trương Văn Di, Hiệu trưởng Trường Tiểu học cộng đồng Búng, vận động xin xây cất rồi khai giảng niên khóa đầu tiên 1955-1956. Đến năm 1976, trường ngưng hoạt động. Tháng 10/1990, Trường THPT Trịnh Hoài Đức được tái lập.
- (26) Tỉnh Bình Dương hiện có 3 chùa Bà, thờ Thiên Hậu Thánh Mẫu: 1 ở thị xã Thủ Dầu Một và 2 ở thị xã Thuận An.
- (27) Năm 1955, Trường Trung học Trịnh Hoài Đức ra đời tại xã An Thạnh, quận Lái Thiêu, tỉnh Thủ Dầu Một. Ngày 22/10/1956, chính quyền Việt Nam Cộng Hòa ban hành Sắc lệnh 143-NV nhằm giải thể tỉnh Thủ Dầu Một để lập tỉnh Bình Dương và một phần tỉnh Bình Long. Ngày 2/7/1976, tỉnh Bình Dương và tỉnh Bình Phước (gồm 2 tỉnh Bình Long và Phước Long) hợp thành tỉnh Sông Bé; gọi các quận là huyện. Ngày 11/3/1977, hợp nhất 2 huyện Lái Thiêu và Dĩ An thành huyện Thuận An. Tháng 3/1994, xã An Thạnh được nâng cấp lên thành thị trấn An Thạnh thuộc huyện Thuận An. Ngày 6/11/1996, tỉnh Sông Bé lại tách đôi như cũ, thành 2 tỉnh Bình Dương và Bình Phước. Ngày 23/7/1999, tách huyện Thuận An thành 2 huyện Thuận An và Dĩ An. Thực thi Nghị quyết 04/NQ-CP do Thủ tướng Nguyễn Tấn Dũng ký ngày 13/1/2011, huyện Thuận An trở thành thị xã Thuận An, thị trấn An Thạnh trở thành phường An Thạnh.
- (28) Chính xác thì họ tên là Ngô Khắc Tĩnh, dược sĩ.
- (29) Thực tế, tên Trường Cao đẳng Mỹ thuật trang trí Đồng Nai xuất hiện từ năm 1988 đến nay. Thời kỳ 1964-1976 là Trường Kỹ thuật Biên Hòa. Ban sơ, giai đoạn 1903-1913 là Ecole de Professionnelle de Bienhoa, dân Việt quen gọi là Trường Bá nghệ Biên Hòa.
- (30) Mũ phốc đầu/phác đầu/ô sa/xung thiên thoát tiên là một kiểu khăn đội đầu, có 4 dải gồm 2 dải buộc sau gáy và 2 dải buộc trên đỉnh đầu. Dần dà, mũ có những thay đổi, dễ nhận ra nhất là 2 dải sau biến thành cặp cánh chuồn, do đó tiếng Việt quen gọi mũ cánh chuồn.
- (31) Là thư tịch trọng yếu về miền Nam nước ta thời Nguyễn, *Gia Định thành thông chí* gồm 6 quyển do Trịnh Hoài Đức biên soạn bằng chữ Hán và chữ Nôm. Sách được G. Aubaret dịch sang tiếng Pháp với nhan đề *Histoire et description de la Basse Cochinchine* (Paris, 1863). Sách này có những bản dịch sang Việt ngữ của Nguyễn Mộng Khương cùng Nguyễn Ngọc Tĩnh được Đào Duy Anh hiệu đính và chú thích (Hà Nội, 1964), Tu Trai Nguyễn Tạo (Sài Gòn, 1972), Lý Việt Dũng (Đồng Nai, 2004). Tại Trung Hoa, *Gia Định thành thông chí* được Đới Khả Lai chuyển thành chữ Hán giản thể, Dương Bảo Quân hiệu chú (Trịnh Châu, 1991).

TÓM TẮT

Bài viết mở đầu với phần trình bày tiểu sử điêu khắc gia kiêm họa sĩ kiêm nhà giáo Lê Thành Nhơn (1940-2002), tiếp đó nêu nhiều thông tin đặc sắc bằng văn bản lẫn hình ảnh liên quan những pho tượng ngoài trời tại đất nước Việt Nam của nghệ sĩ tạo hình xuất sắc này. Ở Huế hiện có các tượng đồng *Phan Bội Châu* và *Quán Thế Âm*. Ở Thành phố Hồ Chí Minh hiện có các tượng xi măng cốt thép *Cô gái Việt Nam* (tác phẩm điêu khắc này sắp chuyển về Huế) và *Phật Thích Ca*. Ở Bình Dương có tượng xi măng cốt thép *Trịnh Hoài Đức*.

ABSTRACT

OUTDOOR STATUES BY SCULPTOR LÊ THÀNH NHƠN

The article begins with the biography of Lê Thành Nhơn, sculptor, painter and educator (1940-2002); then special information in writing texts and pictures relating to outdoor statues by this artist in Vietnam. In Huế, there are bronze statues of the patriot *Phan Bội Châu* and *Quán Thế Âm* (Bodhisattva of Mercy). In Hồ Chí Minh city, there are reinforced concrete statues of *Vietnamese Girl* (this masterpiece is being removed to Huế) and *Buddha Sakyamuni*; and the reinforced concrete statue of *Trịnh Hoài Đức* (a Vietnamese general under the reign of the Nguyễn dynasty) in Bình Dương province.